

УДК 348.98

Шевчук В. М., доцент кафедри криміналістики, к.ю.н.,
НУ «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого»

Тактична операція як системне утворення

Розглянуто проблеми дослідження тактичної операції як системного утворення. Обґрунтовується, що дослідження тактичних операцій необхідно здійснювати за тими ж принципами і методами, що й будь-яких інших систем. Системне дослідження тактичної операції передбачає розкриття її найбільш істотних ознак, виявлення її змісту, внутрішньої побудови та особливостей функціонування. Тактичній операції як багатоаспектному системному утворенню притаманні такі властивості, як цілісність, структурованість, ієрархичність, цілеспрямованість, зв'язок і взаємодія між елементами.

Ключові слова: тактична операція, системна характеристика тактичної операції, системний підхід у дослідженні тактичних операцій, тактична операція як система.

Рассмотрены проблемы исследования тактической операции как системного образования. Обосновывается, что исследование тактических операций необходимо проводить по тем же принципам и методам, что и каких-либо других систем. Системное исследование тактической операции предусматривает раскрытие ее существенных признаков, установление ее содержания, внутреннего строения и особенностей функционирования. Тактической операции как многоаспектному системному образованию присущи такие свойства как целостность, структурированность, иерархичность, целенаправленность, связь и взаимодействие между элементами.

Ключевые слова: тактическая операция, системная характеристика тактической операции, системный подход в исследовании тактических операций, тактическая операция как система.

Some issues of investigation of tactical operation as a systemic formation are considered. It is argued that investigation of tactical operation should be carried out by the same principles and methods as that of any other system. System investigation of tactical operation presupposes revealing its most essential properties, finding out its content, its inner structure and peculiarities of its functioning. Such properties as integrity, structuredness, hierarchical pattern, purposiveness, connection and interaction between its elements are inherent in a tactical operation as a multi-facet systemic formation.

Key words: tactical operation, system characteristic of tactical operation, system approach to the investigation of tactical operations, tactical operation as a system.

Постановка проблеми. Застосування системно-структурного підходу виступає методологічним підґрунтям побудови тактичних операцій і спрямовано на підвищення ефективності формування та реалізації цих організаційно-тактичних засобів у кримінальному провадженні. При цьому найважливішим методологічним принципом у вивченні та пізнанні об'єктів у філософії, психології, у тому числі й у криміналістиці, виступає діяльнісний підхід, який у сучасних умовах все більше набуває міждисциплінарного, комплексного характеру, причому діяльність розглядається і як об'єкт дослідження і як пояснювальний принцип [21, с.8-9]. Тому у розробці теоретичних засад формування та реалізації тактичних операцій доцільно використовувати системно-діяльнісний підхід, що забезпечує їх глибоке і різностороннє дослідження. Зазначений підхід набуває все більш широкого застосування у криміналістиці, значно розширюючи можливості та перспективи наукового пізнання у цій галузі знань.

Стан дослідження. На методологічне значення системного підходу неодноразово зверталась увага вченими-криміналістами. Так, А. В. Дулов наголошує, що системний підхід, можна розглядати як загальнонаукову методологічну стратегію, яку необхідно використовувати як фундамент будь-якого наукового дослідження за принципами «зверху – вниз» (задум – аналіз – виокремлення складників) і «знизу – вгору» (від виокремлення властивостей її елементів до визначення властивостей системи як цілого). Такий підхід

створює можливість уявити різноманітність досліджуваних у криміналістиці об'єктів у вигляді взаємопов'язаної системи: злочин і його сліди і діяльність по розслідуванню [8, с. 35-39]. В. М. Ісаєнко зазначає, що системний підхід є невід'ємним елементом методологічного інструментарію, що використовується в наукових дослідженнях, у тому числі проблем криміналістики [11, с. 368-382]. На думку В. А. Жбанкова, такий підхід слід розглядати як одну з фундаментальних стратегій наукових пошуків у криміналістиці, яка включає в себе складний комплекс прийомів і методів [10]. Л. Д. Самігін стверджує, що системний підхід до вивчення й конструювання складних систем стає основним методологічним засобом суспільних, природничих і технічних наук [18, с. 180].

Системно-структурний підхід, зазначає М. П. Яблоков, є способом пізнання, підґрунтя якого становить дослідження об'єктів як систем, що складаються з комплексу взаємопов'язаних елементів. Він застосовується при вирішенні багатьох важливих наукових і практичних проблем криміналістики. Зокрема, дозволяє повніше й точніше виявити й вивчити досліджувані об'єкти (особливо складні), їх структуру, зв'язки, функції, характер взаємодії компонентів та ін. Указаний підхід широко використовується при вивченні злочинної діяльності та діяльності з розслідування злочинів, а також усіх інших системних структур, що потрапляють в орбіту криміналістичного дослідження, як-от: людина, її матеріальні та психофізіологічні сліди, слідчі дії тощо) [25, с. 47-48].

У загальнонауковому розумінні системно-структурний підхід визначається як «напрямок методології наукового пізнання й соціальної практики, в основі якого лежить розгляд об'єктів як систем: він орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта, на виявлення багатоманітних типів зв'язків у ньому і зведення їх у єдину теоретичну картину» [5, с. 768]. У зв'язку із цим І. В. Прагіншвілі справедливо зауважує, що системно-структурний підхід являє собою сукупність методів і засобів, що дають змогу досліджувати властивості, структуру й функції об'єктів, явищ або процесів, якщо уявити їх як системи з усіма складними міжелементними взаємозв'язками, впливом складників на систему й на оточуюче середовище, а також впливом самої системи на її структурні компоненти [16, с. 528].

Системно-структурний підхід при з'ясуванні об'єкта, події, діяльності вимагає виявлення всіх елементів системи, без яких вона не могла б діяти і ми не змогли б отримати схожий результат. Виявлення її складників передбачає також їх обов'язковий функціональний аналіз, тобто визначення всіх функцій, здійснюваних ними в досліджуваній системі. Елементи та їх функції становлять систему лише в силу того, що вони відповідним чином взаємопов'язані. Системно-структурний підхід є процесом виявлення й дослідження зв'язків між елементами системи, їх сутності, видів тощо. Системне дослідження передбачає нові принципи підходу до об'єкта вивчення, його орієнтацію на побудову цілісної картини об'єкта та його функціонування.

З огляду на викладене можна дійти висновку, що тактичні операції також необхідно вивчати із системних позицій, оскільки ця криміналістична категорія має всі атрибути системного утворення і тому повинна розглядатися й аналізуватися як система. У спеціальній літературі стверджується, що тактичні операції є системами, а їх основна властивість і є властивість системності [14, с. 160]. У цьому сенсі І. О. Возгрін зазначає, що системний аналіз проводиться з метою прийняття тих чи інших рішень і для дослідження будь-якої системи, у тому числі й тактичних операцій, щоб виявити кількість і зміст її елементів, установити їх зв'язки, впорядкованість, рівні та ін. [6, с. 475]. Вважаємо, має рацію В. І. Шиканов, коли наголошує, що багатогранність і складність об'єкта, який вивчається, зумовлює потребу широкого використання принципів і пізнавальних процедур системного підходу, що дасть змогу розглядати феномен тактичних операцій як цілісність взаємопов'язаних елементів, функціо-

нування й розвиток яких обумовлені в кінцевому підсумку завданнями кримінального судочинства. Принцип системності забезпечує розроблення і практичне використання окремих положень теорії тактичних операцій у взаємозв'язку з іншими тактичними завданнями досудового слідства, що вирішуються [24, с. 45-49].

Метою публікації є розгляд тактичної операції як системного утворення. Системне дослідження тактичної операції передбачає розкриття її найбільш істотних ознак, виявлення її змісту, внутрішньої побудови та особливостей функціонування. Тактичній операції як багатоаспектному системному утворенню притаманні властивості системи.

Виклад основних положень. Останнім часом з'являється все більше праць, у яких тактичні операції вчені-криміналісти розглядають як системи. Так, В. О. Образцов указує, що наукове дослідження проблеми тактичної операції здійснюється на загальному, груповому та видовому рівні, метою його на рівні загального підходу є «розроблення загальної моделі тактичної операції з точки зору її системної характеристики» [15, с. 75-86] (курсив наш. *с. В. Ш.*). І. М. Комаров зазначає, що той факт, що тактичні операції являють собою системні об'єкти, криміналістами не заперечується. Однак переконливого обґрунтування цього твердження у спеціальних літературних джерелах не зустрічалося. Потреба в цьому існує, оскільки найважливішою властивістю будь-якої тактичної операції є системність. Суттєвим і необхідним напрямом досліджуваних операцій є певна система дій, спосіб поведінки, практична діяльність суб'єкта доказування в системі досудового провадження [13, с. 45-51].

Викладене зайвий раз пересвідчує, що є всі підстави розглядати тактичну операцію як системне утворення, дослідження якого має здійснюватися за тими ж принципами і методами, що й будь-яких інших систем. Саме цей підхід може забезпечити з'ясування сутності і природи тактичної операції, виявлення її змісту, внутрішньої побудови, особливостей функціонування, взаємодії з іншими системами, засобами й елементами. Системне дослідження тактичної операції передбачає розкриття найбільш істотних ознак цього об'єкта. Все це відкриває додаткові можливості в процесі дослідження такої криміналістичної категорії, як тактична операція.

Спираючись на загальнонаукове розуміння системно-структурного підходу [17, с. 288; 12, с. 207; 16, с. 528; 19, с. 288], а також враховуючи сучасні уявлення щодо тактичних операцій можна дійти висновку, що цій криміналістичній категорії як багатоаспектному системному утворенню притаманні такі властивості, як цілісність, структурованість, ієрархічність, цілеспрямованість, зв'язок і взаємодія між елементами.

Сукупність зв'язків і їх типологічна характеристика створюють поняття структури системи. Остання «віддзеркалює форму розташування елементів і характер взаємодії їх сторін і властивостей» [1, с. 70]. При цьому структура системи (або її організація) може будуватися як по «горизонталі» (зв'язок між її однопорядковими компонентами), так і по «вертикалі» (зв'язок між різнопорядковими компонентами залежно від рівня систем). «Вертикальна» структура дозволяє вести мову про рівні системи та їх ієрархію [3, с. 408]. Компоненти системи «тактична операція», як слушно зауважує І. М. Комаров, завжди перебувають у вибірковій взаємодії між собою у формі кількісної та якісної зміни при досягненні поставлених цілей. Якщо взяти інформаційну взаємодію між слідчими діями, які становлять структуру тактичної операції, то очевидно, що при її проведенні виникає процес взаємовпливу інформаційних результатів цих слідчих дій. Це відбувається за рахунок перенесення необхідної кількості і якості інформації від однієї слідчої дії до іншої. Цей рух є універсальною формою необхідної зміни інформаційного змісту однієї слідчої дії при взаємодії з іншим її компонентом структури тактичної операції, тобто іншою слідчою дією. Це положення з цілковитою очевидністю говорить про наявність у

тактичних операціях такої властивості, як взаємодія. Воно визначає існування й структурно-функціональну організацію цих операцій, значною мірою їх зовнішні властивості, а також об'єднання останніх, поряд з іншими об'єктами (слідчі та інші процесуальні дії), у системи вищого порядку, якими є системи досудового провадження [13, с. 45-51].

Отже, розгляд тактичної операції як цілого, єдності складників цього тактичного засобу виявляються через з'ясування її внутрішньосистемних взаємозв'язків. С. І. Цветков виділяє всередині тактичної операції стійкі внутрішньосистемні взаємозв'язки, що утворюються за (а) метою тактичної операції (всі заходи в кінцевому підсумку повинні бути спрямовані на досягнення останньої); (б) фактичними даними, отриманими в результаті здійснення окремих заходів (ці дані становлять єдину систему доказів і служать вихідною інформацією при проведенні наступних заходів у рамках даної тактичної операції); (в) послідовністю вжиття тих чи інших заходів відповідно до тактичного рішення слідчого; (г) місцем і часом реалізації заходів, якщо ці чинники в конкретній слідчій ситуації набувають тактичного значення; (д) єдиним задумом тактичної операції, погодженістю дій учасників її проведення; (е) відбиттям заходів тактичної операції у погодженому плані слідчих дій і оперативно-розшукових заходів [23, с. 111-112].

Таким чином, тактичні операції як складні реальні системи діяльнісного типу, що реалізуються спеціально уповноваженими законом суб'єктами і спрямовані на вирішення окремих тактичних (проміжних) завдань, зумовлених слідчими ситуаціями, мають такі властивості, як цілісність, структурованість, ієрархічність, цілеспрямованість, зв'язок і взаємодія між елементами. Розглядуваній системі притаманні мета і завдання, вона має системоутворюючі елементи, зв'язки й закономірності, певний часовий проміжок. Все це в сукупності дозволяє виявляти значущі в теоретичному і корисні у практичному планах закономірності розслідування й перейти до розроблення заснованих на емпіричних узагальненнях і результатах теоретичних досліджень сучасних засобів діяльності слідчого [7, с. 112-147].

Крім того, екстраполяція наукових уявлень про системні об'єкти [2, с. 432; 4, с. 23-82; 732, 75, 129, 526; 20, с. 326; 587; 22, с. 271] на тактичні операції, дає змогу дійти висновку, що вивчення розглядуваних тактичних засобів на підставі системного підходу може провадитись як мінімум у двох напрямках: а) пізнавальному (аналітичному), пов'язаному з описом існуючих систем; б) конструктивному (синтетичному), спрямованому на створення нових. Кожному напрямку використання системного підходу у формуванні й вивченні тактичних операцій притаманна своя специфіка реалізації поставлених цілей і завдань дослідження. Так, щодо першого (пізнавального) напрямку певний науковий інтерес, на нашу думку, становлять дослідження тактичних операцій, результатом яких є інформаційна, описова модель розглядуваних тактичних засобів як системного утворення, їх системна характеристика. Другий напрям – конструктивний і пов'язаний із створенням нової системи, тобто з побудовою самих тактичних операцій. У криміналістиці подібні завдання можуть мати як теоретичну (наприклад, розробка методологічних засад тактичних операцій), так і суто прикладну спрямованість (наприклад, побудова типових тактичних операцій з позицій системно-структурного й технологічного підходів та їх реалізація при розслідуванні окремих видів злочинів).

З огляду на викладене можемо підсумувати, що тактична операція як реальне багатоаспектне системне утворення має свої специфічні властивості і ознаки, що виявляються в ході реалізації системно-структурного та технологічного підходу дослідження і які необхідно враховувати при формуванні та реалізації цього організаційно-тактичного засобу. До специфічних системоутворюючих ознак тактичної операції, які розкривають її сутність і обумовлюють процес дослідження, можна віднести такі.

Зокрема, тактична операція це: 1) *програмно-цільова система*, сформована для досягнення певної мети (системи цілей) шляхом проведення відповідної системи гласних та негласних слідчих (розшукових) дій та інших заходів за раніше заданою, попередньо розробленою програмою; 2) *функціональна система*, яка орієнтована на досягнення певної мети і призначена для виконання певних функцій; 3) *динамічна система*, що формується для вирішення окремих тактичних (проміжних) завдань, які постають перед суб'єктами її реалізації, оскільки її розвиток зумовлений певними чинниками, ця система й діє відповідно до них; 4) *організаційна система*, якій притаманна підвищена організованість з урахуванням усіх можливих змін; 5) *взаємодіюча система*, тобто система взаємодії слідчого, оперативно-розшукових, інших органів та суб'єктів її реалізації; 6) *технологічна система*, що передбачає системне уявлення про цю операцію з позицій технологічного підходу, розроблення програм її ефективного проведення за допомогою системи дій, заходів та процедур технологічного спрямування; 7) *система, яка впливає на певні об'єкти*, передусім на слідчу (судову) ситуацію з усією сукупністю компонентів, що входять до неї; 8) *система, яка перебуває під впливом чинників*, зокрема, таких як вид злочину, етапність розслідування (судового розгляду), слідча (судова) ситуація, тактичне (проміжне) завдання.

У цьому контексті звертаємо увагу на вдале зауваження А. В. Дулова стосовно того, що дослідження тактичної операції в методологічному плані невіддільно від аналізу умов її існування [9, с. 128]. Саме у зв'язку із цим вбачається необхідним при формуванні концепції тактичної операції поглиблено дослідити й ті чинники, які впливають на її побудову й реалізацію. Цим зумовлена потреба у дослідженні закономірностей злочинної діяльності і діяльності з розслідування злочинів. Розроблення тактичних операцій має враховувати існуючі форми протидії розслідуванню, способи готування, вчинення і приховування злочинів, механізми слідоутворення тощо. Доскональне теоретичне дослідження цих аспектів дозволить знайти оптимальні шляхи побудови моделі тактичних операцій.

Висновки. Враховуючи вищевикладене, тактичні операції необхідно вивчати із врахуванням її системних характеристик, системно-структурного підходу. Досліджувані тактичні операції мають всі атрибути системного утворення, вивчення та розроблення якого має здійснюватися за тими ж принципами і методами, що й будь-яких інших систем. Системне дослідження тактичної операції може забезпечити з'ясування сутності і природи тактичної операції, виявлення її змісту, внутрішньої побудови та специфіки її функціонування. Крім цього, тактична операція як система функціонує під впливом певних закономірностей, властивих причинно-наслідковим та іншим зв'язкам (відносинам) між її окремими структурними елементами у процесі її підготовки і проведення. Вид і зміст тактичної операції залежать від (а) наявної доказової й оперативної інформації при розслідуванні певної групи, виду злочину, (б) слідчої ситуації, що склалася на тому чи іншому етапі розслідування, (в) окремих тактичних завдань, що виникли перед слідчим. Отже, специфічним предметом криміналістичного вивчення й необхідною умовою дослідження й розгляду тактичної операції як єдиного цілого є виявлення відповідних закономірних, внутрісистемних зв'язків і відносин між структурними елементами цього утворення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аверьянов, А. Н. Категория «система» в диалектическом материализме [Текст] / А. Н. Аверьянов. — М.: Изд-во «Мысль», 1974. — 70 с.
2. Афанасьев, В. Г. Общество: системность, познание и управление [Текст] / В. Г. Афанасьев. — М.: Политиздат, 1981. — 432 с.

3. Белкин, Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 1: Общая теория криминалистики [Текст] / Р. С. Белкин. — М.: Юрист, 1997. — 408 с.
4. Бергаланфи, Людвиг фон. Общая теория систем: критический обзор [Текст] / Л. фон Бергаланфи // Исследования по общей теории систем. — М. : Наука, 1969. — С. 23–82;
5. Большой энциклопедический словарь [Текст] / под ред. А. М. Прохорова: в 2 т. — М. : Сов. энциклопедия, 1991. — 768 с.
6. Возгрин, И. А. Введение в криминалистику: история, основы теории, библиография [Текст] / И. А. Возгрин. — СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. — 475 с.
7. Густов, Г. А. Основы криминалистической теории расследования [Текст] / Г. А. Густов // Курс криминалистики: в 3 т. Т. 1: Общетеоретические вопросы. Криминалистическая техника. Криминалистическая тактика / под ред. О. Н. Коршуновой и А. А. Степанова. — СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. — С. 112–147.
8. Дулов, А. В. Криминалистика [Текст] : учеб. пособие / А. В. Дулов, Г. И. Грамович, А. В. Лапин и др. ; под ред. А. В. Дулова. — Мн.: НКФ «Экоперспектива», 1996. — 415 с.
9. Дулов, А. В. Тактические операции при расследовании преступлений [Текст] / А. В. Дулов. — Мн. : Изд-во БГУ, 1979. — 128 с.
10. Жбанков, В. А. Принципы системного подхода в криминалистике и в практической деятельности органов внутренних дел при собирании, исследовании, оценке и использовании доказательств [Текст] : учеб. пособие / В. А. Жбанков. — М. : Акад. МВД СССР, 1977. — 109 с.
11. Исаенко, В. Н. Проблемы теории и практики использования тактических комплексов в расследовании убийств [Текст] / В. Н. Исаенко // «Черные дыры» в российском законодательстве. — 2004. — № 1. — С. 368–382.
12. Казиев, В. М. Введение в анализ, синтез и моделирование систем [Текст] : учеб. пособие / В. М. Казиев. — 2-е изд. — М. : БИНОМ, Лаборатория знаний, 2007 — 207 с.
13. Комаров, И. М. Криминалистические операции в досудебном производстве [Текст] : монография / И. М. Комаров. — Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2002. — С. 45–51.
14. Комаров, И. М. Основы частной теории криминалистических операций досудебного производства [Текст] : монография / И. М. Комаров. — М. : Юрлитинформ, 2010. — 160 с.
15. Образцов, В. А. Криминалистическое учение о тактической операции [Текст] / В. А. Образцов // Криминалистика; под ред. В. А. Образцова. — М. : Юрист, 1995. — С. 75–86.
16. Прангишвили, И. В. Системный подход и общесистемные закономерности [Текст] / И. В. Прангишвили. — М. : СИНТЕГ, 2000. — 528 с.
17. Рогожин, С. В. Исследование систем управления [Текст] : учебник / С. В. Рогожин, Т. В. Рогожина. — М. : Экзамен, 2005. — 288 с.
18. Самыгин, Л. Д. Расследование преступлений как система деятельности [Текст] / Л. Д. Самыгин. — М. : Изд-во МГУ, 1989. — 180 с.
19. Сорока, К. О. Основы теорії систем і системного аналізу [Текст] : навч. посібник / К. О. Сорока. — 2-е вид. — Х. : Тимченко, 2005. — 288 с.
20. Спицнадель, В. Н. Основы системного анализа [Текст]: учеб. пособие / В. Н. Спицнадель. — СПб. : Изд. дом «Бизнес-пресса», 2000. — 326 с.
21. Тищенко, В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів [Текст] : монографія / В. В. Тищенко. — Одеса : Фенікс, 2007. — 260 с.
22. Уемов, А. И. Системный подход и общая теория систем [Текст] / А. И. Уемов. — М. : Мысль, 1978. — 272 с.
23. Цветков, С. И. Тактическая операция [Текст] / С. И. Цветков // Криминалистика (актуальные проблемы): учеб. пособие. — М. : Акад. МВД СССР, 1988. — С. 111–112.
24. Шиканов, В. И. Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений [Текст] / В. И. Шиканов. — Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1983. — С. 45–49.
25. Яблоков, Н. П. Криминалистика [Текст] : учебник / Н. П. Яблоков. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Норма, 2008. — С. 47–48.